

**"IKKI ESHIK ORASI" ROMANIDA QO'LLANGAN METAFORALARNING LINGVOPOETIK
TAHLILI**

Dilnavoz Abdurahimova
Farg'ona davlat universiteti filologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada metafora hodisasini grammatik jihatdan tahlil qilingan, metafora ko'chimining ma'no turlari o'rganilgan hamda roman yuzasidan tahlili bayon etilgan.

Kalit so'zlar: tasviriy vositalar, ko'chim, o'z ma'no, belgi, semema.

Kirish. Tilshunoslik fanida metafora hodisasi - tilshunoslikdagi mavjud iboralarni qayta ko'rib chiqish jarayonida yangi ma'nolarni yaratish jarayoni sifatida ham, tayyor metaforik ma'no sifatida ham ko'rib chiqilgan. Bu mavzu bo'yicha keng ko'lamlı adabiyotlar mavjud. Metaforani o'rganish bo'yicha ishlar bugungi kungacha davom etmoqda va u haqida bir qancha ilmiy maqolalar ham yaratilgan. Tilshunoslikda metaforani o'rganadigan turli yo'nalishlar ko'rib chiqiladi.

Metafora (gr. metaphora - ko'chirish) - nutq mexanizmi, biror leksema denotatining tashqi, zohiriy o'xshashligi asosida boshqa ma'noni ifodalash uchun ishlatilishi. Metaforik ma'no hosil bo'lishi uchun quyidagidan biri sabab bo'ladi:

1) bir so'z boshqa so'zga nisbatan so'zlovchining ifoda maqsadiga ko'proq mos va muvofiq bo'ladi va shuning uchun birinchisi o'rnida ikkinchisi qo'llaniladi;

2) biror denotatning ifodalovchisi bo'lnaydi va ma'lum bir so'z boshqa denotatni ham ifodalash uchun qo'llanadi. Demak, birinchi holda ko'chirilayotgan so'z denotatning ikkinchi atamasi bo'lsa, ikkinchi holda birinchi atamasidir. Masalan, (*quyi*) so'zi anglatadigan ma'noni (*etak*) so'zi qulayroq va to'laroq ifodalaganligi bois tog'ning quyi tomoniga nisbatan (*etak*) so'zi ishlatilgan. O'zbek tilida dengizdagi o'ziga xos jo'g'rofiy o'rinning nomi bo'lmaganligi bois (*qo'litiq*) so'zi unga nisbatan ham qo'llanadi. Metafora hodisasi asosan, ot turkumi doirasida, qisman fe'lda uchraydi: Qush uchdi. Samolyot uchdi qurilmalarining ikkinchisida (*uchmoq*) fe'li ifodalagan harakat qushning havodagi qanotlarini silkitib qilgan parvozigaga o'xshaydi. Shu boisdan (*uchmoq*) fe'li ifodalagan keyingi ma'no rmetaforik ma'no. Metafora hosila ma'no hosil qilishning keng tarqalgan usuli sifatida badiiy uslubning, nutqning eng muhim vositasidan hisoblanadi. Metaforik hosila ma'no nutqda juda ko'p uchraydi. Ammo ularning lisoniylashgani –sememaga aylangani nisbatan kam qo'llaniladi.

O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" asarida qo'llanilgan metaforaga ko'chimiga oid birliklar tahlili nazariyasi

Barcha asarlarda bo'lgani kabi O'tkir Hoshimovning ushbu asarida ham voqealarni tasvirlashda tasviriy vositalar orqali aytishi muhim hodisalardan biridir. Shuningdek, bu asarda ham ko'chimning bir qancha turlari ham qatnashgan va ular badiiy asarning qanchalik jozibador va go'zalligini ko'rsatib beradi.

Xullas, uch kun avval «Moskvich»ida kelib qoldi. Yigitlar uchinchi qavatda domino o'ynab o'tirishar, shaqur-shuqur tovushlar pastdan bemalol eshitilib turardi. Shavkat Qudratovichning rangi o'chib ketdi...

- Dezorganizatorlikka o'zlari bosh-qosh bo'ptilar shekilli, o'rtoq Shomurodov? - dedi labi burilib. - Brigadirlik yuki og'irlik qilib qoldimi? Yana indamadim. Oxiri uning toqati toq bo'ldi.

- Til-zabon bormi o'zi! - dedi tutoqib. - Kvartal tugayapti. Birinchi iyuldan pardozchilar ishga tushishi kerak. To'rtinchi qavatni kim montaj qiladi? Tomni kim yopadi?

Ushbu parchada keltirilgan metafraga oid birliklar keltirilgan: Parchada keltirilgan "Shavkat Qudratovichning rangi o'chib ketdi" birligida "rangi o'chib ketdi" iborasi orqali yuzaga kelgan. Buning sababi aslida rangi o'chib ketmoq bu shaxsga nisbatan emas, balki narsaga nisbatan ishlatiladi. Masalan; Bu kitobning rangi o'chib ketdi. Birligida o'z ma'nosida

qo'llangan. Ammo tepadagi birlikda ko'chma ma'no ya'ni o'z ma'noni yo'qotib, Metaforaning "Harakat"ning o'xshashligi asosida ma'no ko'chgan.

Ikkinchi parchada esa "Brigadirlik yuki o'g'irlik qilib qoldimi?"

Ushbu parchani oladigan bo'lsak, bunda "o'g'irlik qilmoq" fe'li asosida ma'no ko'chgan. Ya'ni brigadirlikning ko'tariladigan yoki inson ko'tarsa bo'ladigan narsalarga nisbatan ishlatiladi. Ammo bu yerda Brigadirlik lovozimida ishlashda bajariladigan ishlarning qanday qiyinligi, o'g'irliigi va vazifalarning murakkabligi ekanligini nazarda tutmoqda... Va bu birliklar asosida fikr ta'sirchanligini oshirish maqsadida yozuvchi tomonidan keltirib o'tilgan. Qahraton qish... Tor ko'cha o'rtasiga qor uyib qo'yilgan katalakdek hovli. Chaqmoq telpakli odam. Sovuq vokzal. Yo'ldoshxon aka. Tog'oradagi osh. Qon yig'lab qolgan onam.

Quyidagi parchada ham metofaraga oid birliklar keltirilgan:

Bularga "Sovuq vokzal" so'zida ko'radigan bo'lsak, buda "sovuq" so'zi aslida belgi bildiruvchi so'z bo'lib, Sovuq so'zi, vokzal so'ziga bog'lanib kelgan va metafora asosida ma'no ko'chgan. Bunda sovuq faqat, shamol, kun, ob-havo kabi so'zlarga nisbatan ishlatiladi. Ammo hozir bu yerda metaforaning "belgi asosida ma'no ko'shini yuzaga chiqargan. Ikkinchi gapda esa "qon yig'lamoq" qo'shma fe'li orali metaforani shakllantirgan. Bunda yig'lamoq fe'lining oldidan qon so'zining kelishi natijasida birikib "Qon yig'lamoq" iborasini yuzga keltirgan va bun ko'chma ma'noda (ya'ni inson chindan ham qon yig'lashlik xususiyatiga ega emasligi uchun) u metafora ko'chim ta'sirida ma'no ifodalagan. Bunda "qon yig'lamoq" fe'lini aslida yozuvchi ko'p ko'z yosh to'kmoq yoki haddan tashqari ko'p yig'lash ma'nosini anglatmoqchi bo'lgan va uni metafora usulfa ko'rsatib o'tgan. Keyingi iborani oladigan bo'lsak: "onam jonlandi" birikmasida metaforani keltirib o'tilgan.

Odamzodning qonida g'alati adolatsizliklar bo'ladi. Begonalardagi o'zgarishni darrov sezasiz-u, yaqinodamingizga e'tibor bermaysiz. Xuddi ota-onangizni birov sizga bog'lab berib qo'ygandek. Go'yo ular siz uchun abadiy yashashi shartdek. Oyim keksayib qolganini, sochlari oqarib ketganini, qovoqlari salqib, yuzi yillab to'shakka yopishib yotgan odamdek sarg'imtil zahil tusga kirganini endi payqadim.

Ushbu parchadagi ko'chimga oid birliklarni ko'radigan bo'lsak, bunda metaforaga oid parchalar qatnashgan. "Odamzodning qonida g'alati adolatsizliklar bo'ladi" Bu yerda keltirilgan g'alati adolatsizliklar so'zida o'ylab qaralsa adolatsizlik g'alati bo'lishi mumkin emas, Bunda "g'alati" sifati o'zi aslida, adolatsizlik so'ziga mantiqan bog'lanmagan. Unda bu sifat shaxs, narsa- buyumga nisbatan ishlatish mumkin. Ammo bu uning birikishidan "metaforaning belgi asosida nisbiy o'xshashlikni" yuzaga chiqargan. Lekin bu so'zlarning ma'nolari doimiy metaforaga aylangan holda ya'ni turg'unlashib qolmaydi. Mazkur tushunchani o'z ma'nosida qo'llasa metofara tushunchasi yo'qoladi va oddiy belgi bildiruvchi sifat ma'nosini ifodalaydi. Umumiy ma'noda Odamzodning qoniga singgan qabihliklarning va razillikning ko'p ekanligini aytib o'tmoqda.

Metafora hodisasi ham ko'chimning bir turi bo'lib, unda borliqdagi barcha narsa, belgi, harakat va hodisaning o'xshashlik asosida nom ko'chisiga asos bo'ladi. Ya'ni bu metaforada biror narsaning nomi boshqa bir narsaning nomiga o'xshashlik asosida o'rnida qo'llanishi mumkin. Metaforik asosda ma'no ko'chishida u nutqning go'zalligini, ta'sirchanligi va ekspressivligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababdan uning qo'llanish doirasi keng bo'lib, u ilmiy va badiiy uslublarda keng doirada ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'tkir. Hoshimov, Ikki eshik orasi: Roman. - T.: «Sharq», 2012.
2. Nurmonov "O'zbek tilining nazariy grammatikasi" Toshkent "O'qituvchi" 1995.
3. G'ani Abduraxmonov. "O'zbek tili grammatikasi" Toshkent "O'qituvchi" 1996.
4. "O'zbek tilining ilmiy grammatikasi" "O'zfan nashriyoti" Toshkent-1941.
5. Sh. Rahmatullayev. "Hozirgi o'zbek adabiy tili" 2006.